

Wykluczenie społeczne w ujęciu geograficznym

Streszczenie rozprawy doktorskiej

Przedmiotem rozprawy jest problem wykluczenia społecznego analizowany z perspektywy geografii regionalnej. Dotychczasowe badania nad tym zjawiskiem prowadzone były przede wszystkim w ramach socjologii, ekonomii, politologii i polityki społecznej, natomiast geografia jedynie w ograniczonym stopniu podejmowała tę problematykę. Celem pracy jest wypełnienie tej luki badawczej poprzez opracowanie geograficznej koncepcji wykluczenia społecznego, uwzględniającej zróżnicowanie cywilizacyjne regionów świata oraz umożliwiającą ich porównanie z wykorzystaniem jednolitych kryteriów.

Punktem wyjścia rozważań jest założenie, że wykluczenie społeczne stanowi zjawisko wielowymiarowe, którego nie można wyjaśnić wyłącznie za pomocą czynników ekonomicznych, politycznych lub kulturowych analizowanych oddzielnie. W rozprawie przyjęto, że kluczową rolę w kształtowaniu mechanizmów wykluczenia odgrywają uwarunkowania cywilizacyjne, rozumiane jako trwałe wzorce organizacji życia zbiorowego wpływające na funkcjonowanie społeczeństw, instytucji oraz systemów wartości. W konsekwencji region został potraktowany jako podstawowa jednostka interpretacji przestrzennej, natomiast państwo jako jednostka analizy empirycznej.

Podstawę teoretyczną pracy stanowi dorobek geografii klasycznej i geografii regionalnej, uzupełniony o teorię cywilizacji Feliksa Konecznego. Szczególne znaczenie przypisano jego koncepcji cywilizacji jako metody ustroju życia zbiorowego oraz pięciomianowi bytu obejmującemu dobro, prawdę, zdrowie, dobrobyt i piękno. W pracy zaproponowano wykorzystanie tej koncepcji jako podstawy nowego modelu interpretacyjnego wykluczenia społecznego. Rozważania teoretyczne uzupełniono krytyczną analizą dotychczasowych definicji wykluczenia społecznego oraz oceną dominujących nurtów badawczych. Wykazano, że współczesne ujęcia często mają charakter redukcjonistyczny, koncentrując się na pojedynczych aspektach zjawiska, takich jak ubóstwo, uczestnictwo polityczne czy prawa społeczne, pomijając ich szerszy kontekst cywilizacyjny i geograficzny.

Głównym celem rozprawy było opracowanie autorskiej koncepcji wykluczenia społecznego oraz stworzenie narzędzia umożliwiającego ilościowy pomiar jego poziomu w różnych regionach świata. W tym celu skonstruowano Wskaźnik Wykluczenia Społecznego

(WWS), którego struktura opiera się na czterech wymiarach ilościowych: dobra, prawdy, zdrowia i dobrobytu. Kategoria piękna została potraktowana jakościowo jako element integrujący pozostałe wymiary oraz uzupełniający interpretację wyników. Konstrukcja wskaźnika umożliwiła przeprowadzenie porównań międzyregionalnych oraz identyfikację najważniejszych czynników wpływających na poziom wykluczenia społecznego.

W pracy sformułowano główne pytanie badawcze dotyczące wpływu przynależności cywilizacyjnej regionu na poziom wykluczenia społecznego. Postawiono również pytania pomocnicze odnoszące się do przestrzennego zróżnicowania wykluczenia, grup społecznych najbardziej narażonych na ekskluzję, związku między dobrobytem a wykluczeniem oraz możliwości uznania wykluczenia za trwałą cechę określonych cywilizacji. W celu ich weryfikacji sformułowano cztery hipotezy badawcze dotyczące wpływu jakości demokracji, globalizacji, państwa opiekuńczego oraz ograniczeń dominujących podejść badawczych.

Badania przeprowadzono z wykorzystaniem zróżnicowanego warsztatu metodologicznego, łączącego metody jakościowe i ilościowe. W pracy zastosowano analizę i krytykę piśmiennictwa, metodę idealizacji i konkretyzacji, dedukcję, hermeneutykę, metodę porównawczą, analizę wskaźnikową, analizę geograficzną, studium przypadku oraz triangulację źródeł. Dane empiryczne pochodziły przede wszystkim z raportów organizacji międzynarodowych oraz baz statystycznych, natomiast ich standaryzację przeprowadzono metodą min–max, co umożliwiło agregację poszczególnych wskaźników do wspólnej skali.

Analiza empiryczna objęła jedenaście regionów świata wyodrębnionych na podstawie kryterium cywilizacyjnego: Europę, Eurazję, region Islamu, Indie, Japonię, Azję Wschodnią, Azję Południowo-Wschodnią, Australię i Oceanie, Amerykę Północną, Amerykę Łacińską oraz Afrykę Subsaharyjską. Dla każdego z regionów przedstawiono charakterystykę geograficzną, analizę poziomu wykluczenia społecznego w poszczególnych wymiarach oraz studium przypadku ilustrujące specyficzne mechanizmy ekskluzji. Takie podejście umożliwiło ukazanie zarówno uniwersalnych cech wykluczenia społecznego, jak i jego regionalnych uwarunkowań wynikających z odmiennych tradycji cywilizacyjnych, religijnych, politycznych i kulturowych.

Przeprowadzone badania wykazały, że wykluczenie społeczne nie jest zjawiskiem rozmieszczonym losowo, lecz pozostaje silnie powiązane z uwarunkowaniami cywilizacyjnymi i instytucjonalnymi. Regiony charakteryzujące się wysoką jakością instytucji demokratycznych, rozwiniętym państwem opiekuńczym oraz wysokim poziomem kapitału społecznego osiągają na ogół niższe wartości Wskaźnika Wykluczenia Społecznego. Z kolei w regionach dotkniętych niestabilnością polityczną, konfliktami, ograniczonym dostępem do edukacji, ochrony zdrowia oraz słabymi instytucjami publicznymi poziom wykluczenia

pozostaje wyraźnie wyższy. Jednocześnie analiza wykazała, że poziom dobrobytu nie wyjaśnia w pełni zróżnicowania wykluczenia społecznego, ponieważ społeczeństwa o podobnym poziomie rozwoju gospodarczego mogą osiągać odmienne wyniki w zależności od uwarunkowań cywilizacyjnych.

Istotnym osiągnięciem rozprawy jest zaproponowanie nowego ujęcia wykluczenia społecznego jako kategorii geograficznej, łączącej perspektywę regionalną z teorią cywilizacji. Praca wskazuje, że geografia dysponuje odpowiednimi narzędziami umożliwiającymi analizę wykluczenia społecznego nie tylko jako zjawiska społecznego, lecz także przestrzennego. Opracowany model pozwala integrować dane ilościowe i jakościowe, tworząc podstawę do analiz porównawczych obejmujących różne regiony świata.

Wyniki badań potwierdzają zasadność wykorzystania koncepcji cywilizacji jako ramy interpretacyjnej dla badań nad wykluczeniem społecznym. Praca stanowi próbę przywrócenia geografii należnego miejsca w badaniach nad jednym z najważniejszych problemów współczesnego świata oraz wskazuje możliwości dalszego rozwoju geografii regionalnej poprzez wykorzystanie dorobku nauki o cywilizacjach. Zaproponowany model może znaleźć zastosowanie zarówno w kolejnych badaniach naukowych, jak i w analizach wspierających polityki publiczne ukierunkowane na ograniczanie wykluczenia społecznego. Rozprawa wnosi wkład do rozwoju geografii społeczno-ekonomicznej i geografii regionalnej, proponując nową perspektywę interpretacji zjawiska wykluczenia społecznego oraz autorskie narzędzie jego pomiaru w skali globalnej.